

Wstęp

Niniejsza edycja jest rezultatem projektu „Księgi ławnicze Starej Warszawy, sygn. 527, 528, 529, 530 – przygotowanie edycji krytycznej”¹, obejmującego tomy z lat 1453–1535, przechowywane w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, w zespole Księgi miejskie Starej Warszawy (nr 97). Księga o sygnaturze 527 jest chronologicznie drugim woluminem spośród zachowanych akt ławniczych Starej Warszawy, a najstarszym, który do tej pory nie doczekał się publikacji². Zawiera ona zapiski sporządzone od 12 października 1453 do 19 lipca 1471 r. oraz jedną notkę, na końcu księgi, z datą 10 października 1472 r.³

Projekt grantowy, którego rezultatem jest publikacja niniejszej księgi, stanowi kontynuację dotychczasowych edycji ksiąg sądowych Starej Warszawy. Pierwsze działania w tym zakresie zostały podjęte na początku XX w. przez Stefana Ehrenkreutza, który opublikował w 1916 r. najstarszą warszawską księgę ławniczą z lat 1427–1453⁴. Kolejnym wydawcą ksiąg miejskich Starej Warszawy był Adam Wolff, który wydał drukiem zapiski rady miejskiej Starej Warszawy z lat 1447–1527⁵. Następne prace nad edycją źródeł do dziejów

---

¹ Grant NPRH nr 11 H 13 0176 82.

² Najstarszy tom z tej serii ksiąg miejskich Starej Warszawy został opublikowany ponad 100 lat temu: *Księgi ławnicze miasta Starej Warszawy z XV wieku*, t. 1: *Księga nr 525 z lat 1427–1453*, wyd. S. Ehrenkreutz, Warszawa 1916. Pozostałe księgi objęte niniejszą edycją pochodzą z lat 1497–1511 (sygn. 528), 1511–1524 (sygn. 529), 1524–1535 (sygn. 530).

³ W tym czasie prowadzono już kolejną, niezachowaną obecnie księgę ławniczą, Z. Górski, *Inwentarz ksiąg miejskich miasta Starej Warszawy z lat 1670–1672 opracowany przez Stefana Hankiewiczza*, „Teki Archiwalne”, 18, 1981, s. 57.

⁴ *Księgi ławnicze miasta Starej Warszawy z XV wieku*.

⁵ *Księga radziecka miasta Starej Warszawy*, t. 1: 1447–1527, wyd. A. Wolff, Wrocław 1963.

średniowiecznej Warszawy zostały podjęte niemal 40 lat później, w 2000 r. zostało opublikowane przygotowane przez Agnieszkę Bartoszewicz wydawnictwo *Album civium Civitatis Antiquae Varsoviae*⁶.

Ława Starej Warszawy i jej sądy w latach 1453–1471

Zarówno lokacja Starej Warszawy na prawie miejskim, jak i jej organizacja miejska były już przedmiotem studiów i dyskusji⁷. Miasto, które swoje prawa otrzymało najprawdopodobniej na początku XIV w., zaczerpnęło formy ustrojowe z Torunia. O pierwszych dziesięcioleciach funkcjonowania ośrodka miejskiego nie zachowały się jednak żadne pisane informacje źródłowe. Pierwszym znanym z imienia wójtem warszawskim jest Bartłomiej występujący w aktach procesu polsko-krzyżackiego z 1339 r.⁸ O jego bezpośrednich następcach na tym urzędzie niewiele wiadomo⁹. W 1408 r. książę Janusz I sprzedał wójtostwo Starej Warszawy Piotrowi Pielgrzymowi. Potomkowie Piotra sprawowali ten urząd do 1458 r., kiedy nastąpiło przejęcie wójtostwa przez Hanusza Wilka¹⁰. Trudno jest precyzyjnie określić czas ukształtowania się ławy miejskiej w Starej Warszawie, trzeba jednak przyjąć za prawdopodobne twierdzenie, że organ ten zaczął funkcjonować równocześnie z przyjęciem prawa chełmińskiego¹¹. Najstarsza, niezachowana obecnie księga sądu wójtowsko-ławniczego rozpoczynała się wpisami z 1409¹². Warszawska ława liczyła najpierw siedmiu, a od co najmniej 1430 r. dwunastu

⁶ *Album civium Civitatis Antiquae Varsoviae. Księga przyjęć do prawa miejskiego Starej Warszawy 1506–1586*, oprac. A. Bartoszewicz, Warszawa 2000.

⁷ Z nowszych opracowań warto wymienić artykuł J. Grabowskiego, *Ustrój i organizacja władz Starej i Nowej Warszawy w epoce książąt mazowieckich (XIV–XVI w.)*, „Rocznik Warszawski”, 36, 2008, s. 62 i nn. Podsumowanie dotychczasowego stanu badań dotyczącego powstania miasta: *Początki Warszawy. Spojrzenie po 700 latach*, red. H. Rutkowski, Warszawa 2015; K. Mrozowski, *Przestrzeń i obywatele Starej Warszawy od schyłku XV w. do 1569 r.* Warszawa 2020. Osobnego opracowania doczekały się także księgi wytworzone w kancelarii Starej Warszawy: Z. Górski, *Księgi miejskie sądowe Starej Warszawy. Studium dyplomatyczne*. Toruń 1978, Praca doktorska, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu; *idem*, *Material pisarski i oprawy ksiąg miejskich sądowych Starej Warszawy*, w: *Acta Universitatis Nicolai Copernici*, Historia XVI, z. 118, 1980, s. 117–132; *idem*, *Organizacja kancelarii miejskiej Starej Warszawy i system pracy pisarzy miejskich*, „Archeion”, 76, 1983, s. 19–36; *idem*, *Inwentarz*, s. 43–64.

⁸ *Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque cruciferorum*, t. 1, Poznań 1890, s. 92. Wzmianki o wójcie Bartłomieju zebrała S.M. Szacherska, *Wójtowie dziedziczni Starej Warszawy w XV i XVI wieku*, w: *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1981, s. 292–293. Podobnie: J. Grabowski, *Ustrój*, s. 69–70.

⁹ O następcy Bartłomieja, wójcie Klemensie: S.M. Szacherska, *Wójtowie*, s. 293–295.

¹⁰ Szczegółowo na ten temat: *ibidem*, s. 295–312.

¹¹ Tak stwierdza J. Grabowski, *Ustrój*, s. 70–71.

¹² Z. Górski, *Inwentarz*, s. 57.

ławników (*scabini*), obradom przewodniczył starszy określany jako *magister scabinorum* (*schepmagister*)¹³.

Zapiski znajdujące się w księdze z lat 1453–1471 zostały sporządzone podczas posiedzeń sądu ławniczego Starej Warszawy: wielkich, zwykłych sądów gajonych oraz nadzwyczajnych posiedzeń ławy. Sądy wielkie (*iudicium magnum bannitum*, *iudicium magnum generale bannitum*) odbywały się trzy razy w roku, w piątki: w styczniu przed świętem Trzech Króli (6 stycznia) lub po nim, w kwietniu lub na początku maja oraz w październiku w okolicach dnia św. Jadwigi (15 października). Obrady sądu wielkiego kontynuowano w następnym dniu, w sobotę, podczas posiedzenia sądowego określanego w opublikowanej księdze jako *parvum*. Sądy zwykle (*iudicium bannitum*, *iudicium commune bannitum*) miały miejsce, podobnie jak sądy wielkie, w piątki. W źródle widoczny jest przewidziany prawem dwutygodniowy rytm posiedzeń sądowych, aczkolwiek często następowały dłuższe przerwy. W księdze z lat 1453–1471 wielokrotnie możemy spotkać informacje o posiedzeniach sądowych, które nie przyniosły żadnego pisemnego rezultatu, a jedynie notkę *Nichil est actum (peractum)*¹⁴. W Starej Warszawie nie był przestrzegany nakaz przerwy w posiedzeniach sądowych w okresie Wielkiego Postu i Adwentu. Ława zbierała się zarówno w piątki przed niedzielami cyklu wielkopostnego (m.in. *Invocavit* w 1457, 1462, 1465 r., *Letare* w 1454, 1456, 1459, 1460, 1461 r.), jak i w grudniu. W tym ostatnim przypadku najczęściej sądy miały miejsce przed dniem św. Łucji lub po nim (m.in. w latach 1456, 1457, 1458, 1461, 1462, 1463), ale zdarzało się, że ostatni w roku sąd gajony zwoływano w piątek przed Bożym Narodzeniem (w roku 1458 i 1460). Od lat 50. XV w. coraz większą rolę odgrywały w Starej Warszawie posiedzenia sądowe określane jako *iudicium emptum*¹⁵, sądy wykupione. Stanowiły one rodzaj sądów nadzwyczajnych, zwoływanych we wszystkie dni tygodnia, z wyjątkiem niedziel. Często jako jedna ze stron występowali w nich przybysze¹⁶, w przypadku których pełniły one funkcję sądów gościnnych (kilkakrotnie pojawia się zresztą określenie *iudicium hospitale emptum*¹⁷). Zapewne w związku z taką, a nie inną funkcją sądów wykupionych, określenia typu *iudicium hospitale* czy *neccessarium* pojawiają się w omawianym źródle tylko wyjątkowo¹⁸.

¹³ A. Wolff, *Skład rady i ławy miasta Starej Warszawy w latach 1381–1527*, „Rocznik Warszawski”, 6, 1965, s. 13–14.

¹⁴ Np. s. 41, 49, 55, 60, 63.

¹⁵ Por. *Księgi ławnicze miasta Starej Warszawy*, s. 195, 198 (1450 r.), 219 (1452 r.).

¹⁶ Np. nr 988, 1002, 1040, 1047–1050.

¹⁷ Por. s. 98, 110 oraz *Księgi ławnicze miasta Starej Warszawy*, s. 219 (1452 r.).

¹⁸ S. 45.

Zgodnie z przepisami prawa niemieckiego, do ławy należało sądownictwo w zakresie spraw kryminalnych i cywilnych¹⁹. Wpisy zanotowane podczas posiedzeń warszawskiej ławy odzwierciedlają jej kompetencje w zakresie jurysdykcji cywilnej spornej i niespornej.

Znaczącą grupę wśród spraw zanotowanych podczas posiedzeń ławy stanowią zapiski związane z przeniesieniem prawa własności nieruchomości i transakcjami kredytowymi. Pokażna liczba wpisów dotyczy różnego rodzaju sporów, protestacji, przedstawiania środków dowodowych w postaci zeznań świadków, przysięgi lub dokumentu, okazywania zastawów, a także wyroków wydawanych w związku z tym przez ławników i realizacją tych postanowień. Istotną grupę zapisek stanowią ustanowienia pełnomocnika prawnego, który miał reprezentować strony bądź w konkretnej sprawie, bądź podczas wszystkich spraw toczących się przed sądami.

Księga ławnicza z lat 1453–1471 i jej pisarz

Księga z lat 1453–1471 została w całości zapisana przez Mikołaja Horlewayna, przez pewien czas prowadzącego także zapiski radzieckie. Sam siebie określał jako *Nicolaus aurifaber notarius*, *Nicolaus aurifaber notarius scabinorum*, *Nicolaus Hurlwayn notarius scabinorum*²⁰. Jego rękę można też zaobserwować w zapiskach radzieckich oraz we wcześniejszej księdze ławniczej, gdzie pojawia się po raz pierwszy w 1452 r.²¹

Dokonane przez niego wpisy w księdze ławniczej są w przeważającej większości krótkie, lakoniczne i na ogół nie wychodzą poza ramy bardzo prostego formularza. Forma zapisek, niestaranne, kursywne pismo, bardzo liczne skreślenia i poprawki (dopiski) oraz pozostawione puste miejsca zarówno na pojedyncze wyrazy²², jak i całe zapiski²³ mogą wskazywać na to, że sporządzano je na bieżąco w czasie posiedzeń sądu ławniczego. Wskazywałby na to wyraźny pośpiech pisarza i związane z tym błędy, np. mylenie imion występujących przed sądem osób i nanoszone w związku z tym poprawki. Często pisarz dopisywał pominięte informacje, bardzo istotne, np. dotyczące osób występujących przed sądem czy sum będących przedmiotem transakcji. Nie ulega jednak wątpliwości, że część zapisek powstawała *ex post*. Zwróćmy uwagę, że pisarz (zwłaszcza w pierwszym okresie prowadzenia księgi)

¹⁹ Por. W. Maisel, *Sądownictwo miasta Poznania do końca XVI wieku*, Poznań 1961, passim.

²⁰ Zapiska nr 251; AGAD, Varia, sygn. 26, k. 2v., 24, 25; A. Wolff, *Wstęp*, w: *Księga radziecka*, s. XXV–XXVI.

²¹ Wpisy sporządzone ręką Horlewayna pojawiają się w aktach rady regularnie w latach 1451–1464, a do 1472 r. sporządzał on jeszcze dopiski do notek, A. Wolff, *Wstęp*, s. XXV.

²² Np. nr 700, 717, 799, 1066.

²³ Np. s. 41, 43, 45, 47, 55.

zostawiał wolne miejsca, zapewne w celu wniesienia wpisu w późniejszym terminie. Równie istotną wskazówką jest zakłócona chronologia niektórych wpisów²⁴, często tych związanych z procedurą czterokrotnego zabezpieczenia długu na dobrach dłużnika. W takich przypadkach zdarzało się, że pisarz sporządzał zapis dopiero po zakończeniu całej sprawy. Wpisywane w pośpiechu notki, skreślenia i dopiski, zapiski zaczęte i niedokończone, a także znajdujące się w księdze próby pióra²⁵ mogłyby wskazywać na jej brulionowy charakter. Wydaje się jednak, że ta księga była jedyną, a księgi czystopisowej nie było. Zanotowane tu wpisy były podstawą dalszych działań prowadzonych przed urzędnikami, a sprawy zakończone (np. po spłacie zobowiązań kredytowych) kasowano, często z informacją, że dłużnik spłacił należności.

Podstawowym językiem księgi jest łacina. W łacińskich zapiskach sporządzonych przez Horlewayna widzimy raczej śladową znajomość charakterystycznych dla tego języka form składniowych, za to są obecne liczne polonizmy (bohemizmy?). Przede wszystkim jednak trzeba zwrócić uwagę na błędy i swego rodzaju nieporadność pisarza. Typowe dla niego błędy składniowe to np. zły przypadek po przyimku (*cum effectum, a fratri, in registri*)²⁶. Widzimy także, że miał problemy z odmianą takich słów jak *uxor, socer, gener* czy *puer* (np. nr 3, 9, 11). Liczne są błędy w odmianie imion, np. mylenie dativu z ablativem, zwłaszcza w wypadku imion *Johannes, Mathias* czy *Lucas*. Charakterystyczna jest także ortografia Horlewayna. Pisarz używał w wielu wyrazach litery „w” zamiast „v” (*parvus, awunculus*), „y” zamiast „i” (*pye memorie, Hedwygis*). Często „y” występuje zamiast „i”, gdy samogłoska ta sąsiaduje ze spółgłoską „l” (*lybenter, lyber, lybere, fylius*). To samo zjawisko możemy też zaobserwować w pisowni nazw osobowych czy geograficznych (*Lywensis, Elyzabeth, Kolybab*). Przymuszczalnie jest to zapis fonetyczny, nieuwzględniający zmiękczenia samogłoski „l”, co jest charakterystyczne dla dialektu mazowieckiego. Można też zaobserwować zapisy fonetyczne, uwzględniające wymowę spółgłoski „c” (*porczyone orti sui, paczem habere*). Być może stanowi to ślad wymowy zanotowanych w księdze słów, zarówno nazw osobowych, jak i wyrazów łacińskich. Pokazuje też, że sfera kultury żywego słowa wpływała na pracę pisarza i powodowała błędy, które zresztą niekiedy poprawiał²⁷.

Kilkanaście zapisów sporządzono po niemiecku. Horlewayn posługiwał tzw. ujednoliconym górnośląskoniemieckim językiem uniwersalnym (*Verkehrsprache*), podobnym do języka zapisek m.in. w kancelarii krakowskiej tego okresu²⁸. Dotyczą one przede wszystkim transakcji zawieranych przez

²⁴ Np. z sierpnia 1455 r. (s. 57), z września 1457 r. (s. 87).

²⁵ Np. s. 178.

²⁶ Np. nr 1, 29, 770.

²⁷ Np. nr 16, 325.

²⁸ J. Wiktorowicz, *Krakauer Kanzleisprache. Forschungsperspektiven und Analysemethoden*, Warszawa 2011, s. 61–80.

kupców warszawskich z ich kontrahentami z Wrocławia czy Gdańska²⁹. Zdarzają się jednak noty w tym języku uwierzytelniające działania, w których stronami byli wyłącznie mieszczanie warszawscy³⁰. Szczególną uwagę warto zwrócić na zanotowany w październiku 1456 r. kontrakt między wójtem Starej Warszawy Janem Pielgrzymowicem a jego szwagrem (i kolejnym wójtem) Hanuszem Wilkiem dotyczący zaciągniętej przez Jana pożyczki w wysokości 100 kop groszy pod zastaw przywileju wójtowskiego. Sprawa była niezwykle istotna dla obu kontrahentów i dalszych losów warszawskiego wójtostwa³¹. Jej zapis w języku wernakularnym dowodzi chyba troski o precyzyjne zanotowanie ustaleń zawartych ustnie i, jak można się domyślać, po niemiecku. Oznaczałoby to, że ten język był rodzimy dla warszawskiej elity władzy, przynajmniej dla niektórych jej przedstawicieli³².

Dość rzadko notowano pojedyncze wyrazy w języku niemieckim. Częściej w łacińskich wpisach można znaleźć słowa i zwroty polskie. W obu wernakularnych językach Horlewayn zapisywał nazwy miejscowe i odosobowe. W tym wypadku można zaobserwować liczne niekonsekwencje w pisowni nazw osobowych, występujące w tych samych bądź sąsiadujących ze sobą notkach (*Vlaslo/Vlazlo; Byaloboc/Byalobog*³³). To jednak można uznać za swego rodzaju normę typową dla pisarzy wszystkich notek w księgach sądowych. Charakterystyczne dla Horlewayna było mylenie spółgłosek dźwięcznych i bezdźwięcznych, nie tylko „s” i „z” i „g” i „k”, z czym również często mamy do czynienia w tego rodzaju przekazach źródłowych, ale także „sz” i „ż”: *Oszarowa, Szabokruk, Waszyiaye* (nr 17, 182). Zwrócić trzeba także uwagę na sposób zapisu samogłoski nosowej: stosowanie „o” rogatego (w nazwach osobowych: *Wyødno, Wõtropka, Mødrostka*)³⁴ oraz rzadko – „ą”: *Wendzymasso*³⁵, przy czym zdarza się, że obie formy zapisu występują obok siebie³⁶. W jednym przypadku mamy do czynienia z oznaczeniem nosowości przez przekreślenie litery „u”³⁷.

Dzieje księgi

Losy księgi będącej przedmiotem niniejszej edycji są takie same jak pozostałych tomów znajdujących się w zespole Księgi miejskie Starej Warszawy

²⁹ Np. nr 310, 746.

³⁰ Np. nr 68, 536.

³¹ Nr 187; S.M. Szacherska, *Wójtowie*, s. 309.

³² Trzeba przy tym zauważyć, że według zapiski w inwentarzu Hankiewicza niezachowana księga ławnicza zapoczątkowana w 1409 r. była spisana po niemiecku. Z. Górski, *Inwentarz*, s. 57.

³³ Nr 859, 873.

³⁴ Nr 883, 887, 1082.

³⁵ Nr 1261.

³⁶ *Golomyowø et Maszą Burckowkø*, nr 1363.

³⁷ Nr 92.

w AGAD. Przechowywane najpierw w archiwum związanym z kancelarią miejską, potem w Archiwum Generalnym miasta Warszawy, w 1810 r. trafiły do Archiwum Ogólnego Krajowego, noszącego następnie nazwy Archiwum Głównego Królestwa Polskiego, Warszawskiego Archiwum Głównego Akt Dawnych, Archiwum Głównego Akt Dawnych³⁸. W inwentarzu ksiąg Starej Warszawy sporządzonym przez skarbnika miejskiego Stefana Hankiewicza w latach 1670–1672 wśród tomów sklasyfikowanych jako *Acta iudicii advocatialis et scabinalis* pod numerem trzecim figuruje księga opisana jako „in quarto, staroświecka, de anno 1453 ad annum 1472. Sub litteris A.C. N.3”³⁹. W drukowanym inwentarzu z 1912 r. księga ta, zatytułowana *Acta advocatialis et scabinalia C.A.V.*, otrzymała sygnaturę 527⁴⁰. Nadany wówczas układ zespołu i sygnatury zostały zachowane także po II wojnie światowej, mimo że z ksiąg i akt, które do 1944 r. liczyły 2325 jednostek, zachowało się po powstaniu warszawskim zaledwie 251 ksiąg, co stanowiło ok. 10% historycznego zasobu⁴¹.

Opis księgi

Księga będąca przedmiotem niniejszej edycji jest rękopisem papierowym o wymiarach 21,4 (wysokość) × 15,7 cm (szerokość). Format woluminu (*in quarto*) jest typowy dla ksiąg wójtowskich ławniczych Starej Warszawy do połowy XVI w.⁴² Pod koniec XVII lub na początku XVIII w. księga została oprawiona w tekturowe okładki powleczone cienką brązową skórą z grzbietem wytłaczanym w ornament roślinny i opatrzonym napisem: *Liber n. 3. ADVOCATIALIA ET SCABINALIA C[IVITA]TIS A[NTIQU]E VARSOVIE ab anno 1453 ad annum 1472*⁴³. W dolnej części grzbietu znajduje się naklejona sygnatura 527. Na wyklejce zanotowano sygnatury: N.C. 527 oraz N.3.

³⁸ Z. Górski, *Inwentarz*, s. 43; *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Informator o zasobie archiwalnym*, red. D. Lewandowska, Warszawa 2008, s. 7, 183–186.

³⁹ Z. Górski, *Inwentarz*, s. 57. Stefan Hankiewicz najbardziej jest znany ze swojej działalności jako pisarz ruski i metrykant koronny, por. *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015, passim, A. Sokołowska, *Hankiewicz Stefan Kazimierz* (zm. przed 1704), PSB, t. IX, 1960–1961, s. 275–276.

⁴⁰ *Monumenta iuris cura praepositorum Chartophylacio Maximo Varsoviensi edita. Manuscriptorum quae in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur tabulae analyticae*, t. 1, *Libri privilegiorum et sententiarum in regni Poloniae cancellaria perscripti actorumque fasciculi in aliis quibusdam subselliis compositi*, s. XV–XVIII, Warszawa 1912, s. 260.

⁴¹ *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Informator*, s. 185; *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zespołach. I: Archiwa dawnej Rzeczypospolitej*, red. J. Karwasińska, Warszawa 1975, s. 193–198.

⁴² Z. Górski, *Materiał pisarski*, s. 118.

⁴³ Księga znajdowała się najprawdopodobniej wśród tomów oddanych do oprawy między rokiem 1672 a 1725, Z. Górski, *Materiał pisarski*, s. 127–128.

W księdze wyróżniono 23 składki po 12 kart i jedną liczącą 10 kart. Foliacja została sporządzona czarnym atramentem pod koniec XIX lub na początku XX w. Księga liczy obecnie 284 zapisane karty. Ponadto na początku tomu znajduje się niezapisana karta z numerem 1a, a na jego końcu dwie niezapisane karty (k. 285 i 287) oraz doklejona karteczka o wymiarach 21,4 x 3,2 cm (k. 286)⁴⁴. Zachowały się ślady wcześniejszej foliacji części kart, prawdopodobnie z końca pierwszej połowy XVII w.⁴⁵ Według niej obecne karty 1–10 nosiły numery 71–79 (karta nr 7 została w starszej foliacji pominięta), karta 11 natomiast otrzymała w starszej foliacji nr 710 (!). Wpisy do księgi rozpoczyna informacja: *In nomine Domini amen. Hic liber est scabinorum, in quo continentur acta multorum. Sub anno Domini M^oCCCC^o LIII° feria sexta ante festum s. Hedwygis* świadcząca, że jesienią 1453 r. pisarz rozpoczął prowadzenie nowego tomu akt ławniczych. Wątpliwe jest jednak, że składki były pierwotnie zszyte. Świadczy o tym kilka przypadków wyrazów zachodzących na zszycie księgi⁴⁶, a także różnorodność znaków wodnych występujących na kartach opublikowanej księgi.

Piętnastowieczny rękopis został sporządzony na papierze importowanym. Pierwsza część księgi wykazuje znak wodny przedstawiający głowę wołu z oczami i podwójnym prętem między rogami zakończonym kwiatem (sześciolistną rozetą). Ten znak wodny, charakterystyczny dla papierni północnowłoskich⁴⁷, pojawia się ponownie pod koniec księgi (k. 200). Inne składki sporządzono z niezidentyfikowanego papieru ze znakiem wodnym w postaci krzyża⁴⁸. Ponadto papier publikowanej księgi wykazuje filigran w postaci kiści winogron (k. 177–182), co oznacza jego pochodzenie z papierni w Piemoncie⁴⁹ oraz filigran, także reprezentujący północnowłoskie papiernie, przedstawiający głowę wołu z oczami, z podwójnym prętem między rogami zakończonym krzyżem i kwiatem (k. 237–240)⁵⁰. Wyklejka na początku i końcu księgi została sporządzona z papieru pochodzącego ze Świdnicy, ze znakiem wodnym przedstawiającym herb tego miasta (orzeł śląski)⁵¹.

⁴⁴ Karty 1a i 285–287 mają foliację nadaną ołówkiem.

⁴⁵ W inwentarzu Hankiewicza znajduje się informacja o porządkowaniu ksiąg ławniczych w 1641 r. przez starszego ławnika Piotra Doroszewskiego, Z. Górski, *Inwentarz*, s. 57.

⁴⁶ Por. zapiski nr 726, 870, 876, 881, 891, 961, 963, 1127, 1446.

⁴⁷ G. Piccard, *Die Wasserzeichenkartei Piccard im Hauptstaatsarchiv Stuttgart*, Stuttgart 1983, Findbuch II.1, Abteilung XIII, nr 201–300. Z Górski określa go natomiast jako „prawdopodobnie z terenu Niemiec”, Z. Górski, *Księgi miejskie sądowe*, s. 208.

⁴⁸ Obecność tego znaku wodnego pomija Z. Górski, *idem*, *Księgi miejskie sądowe*, s. 208.

⁴⁹ G. Piccard, *Die Wasserzeichenkartei*, Findbuch XIV, Abteilung I, nr 20.

⁵⁰ *Ibidem*, Abteilung XI, nr 271–386.

⁵¹ Z Górski, *Księgi miejskie sądowe*, s. 208.

Metoda wydania

Podstawą edytorskiego opracowania tekstu był projekt instrukcji wydawniczej Adama Wolffa⁵², a wzór stanowiły zarówno przygotowana przez niego edycja warszawskich ksiąg radzieckich, jak i publikacja ksiąg ławniczych kazimierskich przygotowana przez Bożenę Wyrozumską⁵³. Cenną pomocą były także księgi ławnicze toruńskie wydane przez Krzysztofa Kopińskiego, Krzysztofa Mikulskiego i Janusza Tandeckiego⁵⁴. Wzorując się na nich, przy opracowaniu tekstów w języku niemieckim korzystano ze wskazówek opracowanych przez Waltera Heinmeyera⁵⁵. Niekonsekwencje i różnice między projektem instrukcji Wolffa a wydanymi przez niego księgami radzieckimi Starej Warszawy, modyfikacje instrukcji zaproponowane przez późniejszych wydawców źródeł sądowych miejskich, wreszcie specyfika edycji zakładającej wspólne wydanie czterech ksiąg ławniczych sprawiły jednak, że konieczne było ustalenie zasad edytorskich sformułowanych na potrzeby tego konkretnego projektu.

Tekst źródła przygotowano do wydania w całości, bez żadnych opuszczeń. Każda zapiska została oznaczona numerem arabskim, przy czym notki znajdujące się przygotowywanych do wydania księgach otrzymały numerację ciągłą. Zapiski z księgi o sygnaturze 527, najstarszej w niniejszej edycji otrzymały numery 1–1501. Wpisy sporządzone po łacinie i pełne noty w języku niemieckim zostały oddane antykwą, pojedyncze wyrazy polskie i niemieckie w tekście łacińskim zostały oddane drukiem rozstrzelonym. Wszystkie skróty zostały rozwiązane, pozostawiono jedynie skrócenia w wypadku powtarzających się nazw pieniędzy: *sexag.* (*sexagena*), *gr.* (*grossus*), *mrc.* (*marca*), dla konwencjonalnego określenia *etc.* (*et cetera*), dla przymiotnika *sanctus* (*s.*), ale tylko wtedy, gdy poprzedza imię osoby świętej. Nie zastosowano innych skrótów proponowanych w instrukcji Adama Wolffa (np. wyrazów służących do oznaczenia dostojęstwa, przynależności stanowej, powtarzających się czasowników, np. *solvit*).

Przy odtwarzaniu tekstu zostały zachowane wszelkie właściwości pisowni i niekonsekwencje pisarskie. Tak postąpiono np. w wypadku rozdzielania i łączenia wyrazów. Zostały zachowane wszystkie błędy i omyłki pisarzy,

---

⁵² A. Wolff, *Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI wieku*, „Studia Źródłoznawcze”, 1, 1957, s. 155–184.

⁵³ *Acta scabinalia Casimiriensia 1407–1427. Księga ławnicza kazimierska 1407–1427*, wyd. B. Wyrozumska, Kraków 1996.

⁵⁴ *Księga ławnicza Starego Miasta Torunia (1456–1479)*, wyd. K. Kopiński, J. Tandecki, Toruń 2007; *Księga ławnicza Starego Miasta Torunia (1479–1515)*, cz. 1–2, wyd. K. Kopiński, K. Mikulski, J. Tandecki, Toruń 2018.

⁵⁵ W. Heinmeyer, *Richtlinien für die Edition mittelalterlichen Amtsbücher*, w: *Richtlinien für die Edition Landesgeschichtlicher Quellen*, hrsg. W. Heinmeyer, Marburg–Köln 1978, s. 18–23.

zarówno ortograficzne, jak i gramatyczne, a wydawcy jedynie potwierdzali, że dana wadliwa forma znajduje się w tekście oryginalnym, przy pomocy znaku [s] dla błędu w pojedynczym wyrazie lub [ss] w wypadku błędnej budowy zdania złożonego z wyrazów poprawnych. Bez potwierdzenia błędu zostały zachowane zdwojenia spółgłosek (np. *peccunia*), stosowanie pojedynczych liter zamiast podwójnych (np. *litera*, *opidanus*) i wyrazy wykazujące charakterystyczną dla pisarza ortografię (*prewignus*, *fylia* itp.). Przy rozwiązywaniu skrótów starano się dostosować do ortografii danego pisarza, co jednak nie zawsze było oczywiste, ze względu na brak konsekwencji poszczególnych pisarzy np. w wypadku pisowni końcówek -cio, -tio czy imienia Casper/Caspar. Wydawcy uzupełniali brakujące litery lub wyrazy, gdy byli przekonani o intencji pisarza, zaznaczając swoją ingerencję przy pomocy nawiasu kwadratowego – [].

Zgodnie z propozycjami Adama Wolffa przy opracowaniu aparatu krytycznego wykorzystano symbole graficzne występujące w opracowanym przez niego projekcie instrukcji wydawniczej. W stosunku do propozycji Wolffa ten zestaw symboli został jednak nieco uproszczony:

<	>	dopisek
-	-	skreślenie
=	=	skasowanie
[s]		potwierdzenie błędnego wyrazu w podstawie wydania
[ss]		potwierdzenie błędnego zdania w podstawie wydania
[...]		miejsce nieczytelne, w nawiasie liczba kropek odpowiadająca liczbie liter
...		luka w tekście, liczba kropek odpowiada liczbie brakujących liter
		wyróżnienie tekstu w podstawie wydania

W edycji starano się oddać graficzną stronę oryginalnego rękopisu. Uwzględnione zostały zatem nagłówki, którymi pisarz na ogół dosyć konsekwentnie opatrywał poszczególne noty. Ponadto Mikołaj Horlewayn przez pewien okres rysował swego rodzaju ramki, uwypuklając datę i rodzaj odprawionego sądu. Tego rodzaju wyróżnienie zostało zaznaczone podwójnymi kreskami pionowymi.

Interpunkcja została zgodnie z zaleceniami Wolffa zmodernizowana, według zasad stosowanych w polskich wydawnictwach źródłowych. Zadecydowała o tym zarówno ustalona tradycja wydawnicza, jak i sposób formułowania myśli przez pisarza stosującego na ogół polską składnię.

Daty pozostawiono w oryginalnej formie, zamieszczając obok w nawiasie kwadratowym rozwiązanie według dzisiejszej rachuby: dzień cyfrą arabską i miesiąc cyfrą rzymską. Datę roczną podawano tylko w wyjątkowych wypadkach, gdy zakłócona została chronologia wpisów, np. w wypadku późniejszych dopisków.

Cyfry podawano zgodnie z przekazem źródłowym: wyrażone słowami, rzymskie, arabskie, z nadpisanymi końcówkami. Dla uzyskania lepszej czytelności wszystkie ułamki zostały natomiast oddane przy pomocy cyfr arabskich.

Imiona własne podane w przekazie źródłowym tylko początkowymi literami były rozwijane, jeśli wydawcy mieli pewność, o kogo chodzi, przy czym uzupełnioną część oddawano antykwą w nawiasach kwadratowych.

Przypisy i skorowidze

W przypisach tekstowych uwzględniono jedynie informacje niepozwalające się objaśnić symbolami. Przypisy rzeczowe wyjaśniają sprzeczności w dacie zastosowanej przez pisarzy oraz osoby znane w literaturze przedmiotu (np. książęta mazowieccy, urzędnicy dworscy i ziemscy, duchowni, mieszczenie z innych ośrodków, których udało się zidentyfikować). Przypis rzeczowy umieszczano przy pierwszym wystąpieniu danej osoby w tekście źródła. Nie umieszczono w przypisach informacji na temat mieszczan Starej Warszawy ani objaśnień nazw geograficznych i topograficznych, ponieważ znajdują się one w indeksie osobowo-geograficznym, przy danej nazwie miejscowej.

Wydawnictwo uzupełniają dwa indeksy: osobowo-geograficzny i rzeczowy, wspólne dla wszystkich czterech ksiąg publikowanych w ramach niniejszego projektu, odsyłające do numerów poszczególnych zapisek.

Projekt edycji ksiąg ławniczych Starej Warszawy był kilkakrotnie przedmiotem dyskusji podczas zebrań naukowych i warsztatów edytorskich w Instytucie Historycznym UW oraz podczas konferencji edytorskiej organizowanej w Toruniu⁵⁶. Wydawcy składają serdeczne podziękowania wszystkim Koleżankom i Kolegom, którzy brali udział w dyskusji i pomagali ustalić zasady metodologiczne edycji. Doktor Annie Orłowskiej składamy podziękowania za pomoc w kolacjonowaniu wpisów sporządzonych w języku niemieckim. Doktorowi Kazimierzowi Pacuskiemu, doktor Annie Salinie i magister Marcie Piber-Zbieranowskiej dziękujemy za pomoc w identyfikacji przedstawicieli szlachty mazowieckiej. Podziękowania należą się również recenzentowi publikacji profesorowi Marcinowi Starzyńskiemu za cenne uwagi i konsultacje dotyczące wydania niniejszego źródła.

---

⁵⁶ Por. A. Bartoszewicz, *The Old Warsaw Bench Court Register 1453–1535 – preparing a critical edition*, w: *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2015. Die Geschichte im Bild*, ed. H. Flachenecker, K. Kopiński, J. Tandecki, Toruń 2016, s. 313–320.